

ל. משלוח מנות ומתנות לאביונים

מצוות קריאת מגילה תופסת את מוקד הדיונים בחג פורים, אך לצידה ישנן שלוש מצוות נוספות ביום זה: משלוח מנות, מתנות לאביונים וסעודה (משתה). מצוות אלו נותנות אופי ייחודי לחג הפורים, כך שיום החג שגדרו מדרבנן משופע במצוות. בפרק זה נעסוק במצוות אלו ונבחן את אופיו של היום לאורן.

משלוח מנות

מדוע אנו שולחים מנות ביום הפורים? מה מטרת המצווה? בדברי הפוסקים מצאנו שתי הבנות עיקריות:

- משלוח מנות קשור לסעודת פורים - אנו מביאים אוכל אשר ישמש לסעודה.
- להרבות אהבה ואחווה.

האם יוצאים ידי חובה במשלוח מנות שאינו מאכל? נראה ששאלה זו קשורה בהבנות השונות: לפי הטעם של הוספת אהבה ואחווה נראה שניתן להביא גם מתנות שאינן מאכל. אך אם מטרת המשלוח הוא לסעודת פורים אז לא יצאו במשלוח זה ידי חובה, כפי שכותב תרומת הדשן:

שאלה: בני אדם השולחים לחביריהם בפורים חלוקים וסדינים וכה"ג, יוצאים ידי משלוח מנות או לאו?

תשובה: יראה דאין יוצאים בהן דנראה טעם דמשלוח מנות הוא כדי שיהא לכל אחד די וספק לקיים הסעודה כדינא... דאביי בר אבין ורב חנינא בר אבין הוו מחלפין סעודותיהו בהדדי, ונפקי בהכי משלוח מנות. אלמא דטעמא משום סעודה היא. ותו נראה דלא אשכחן בשום מקום דמיקרי מנות אלא מידי דמיכלי או דמשת. וכן דקדק הרמב"ם בלשונו... ובמתנות לאביונים כתב מעות או מיני מאכלים. אלמא דגבי משלוח מנות סבר דווקא מידי דמיכלי. (סימן קיא)

מה הדין לגבי משלוח שהמקבל אינו יודע מי נתן לו? לפי הטעם של הוספת אחווה אז היעד לא הושג במשלוח זה, אך אם מטרת הנתינה היא לצורך סעודה אז יוצאים ידי חובה. נפקא מינה שלישית בין הטעמים תהיה במצב בו המקבל מחל על המשלוח:

... על דברת הפרי חדש א"ח סי' תרצ"ה שפקפק על הרמ"א שפסק בהגה"ה ס"ד שאם שלח מנות לריעו ולא אבה לקבל כי מחל לו - יצא ידי חובתו, וכתב הפר"ח לא ידעתי מניין לו זה.. וא"כ יפה כתב פרי חדש מנ"ל לרמ"א דכוונת מתקני משלוח מנות היינו מרדכי ובית דינו אי ה' לצורך המשלח או לצורך מי שנשלח לו. והנה ראיתי בזה ב' טעמים, בתה"ד... אך בס' מנות הלוי להרבות השלום והריעות, היפך מרגילתו של הצר

שאמר מפוזר ומפורד, פי' במקום שראוי להיות עם א' הנם מפוזרים ומפורדים במחלוקת, לכן תקנו משלוח מנות, א"כ י"ל כיון ששלח והראה חבתו אעפ"י שזה מוחל לו כבר יצא ידי חובתו, ויפה כתב פר"ח מנ"ל למהר"י ברי"ן ולרמ"א שכ' משמו להכריע בזה: (חתם סופר או"ח קצו)

בספר מנות הלוי כתב שמטרת המשלוח היא 'להרבות השלום והרעות', ולכן יוצאים ידי חובה גם אם המשלוח לא הועבר כי המקביל מחל או במשלוח שאינו מאכל. מצוות החג הינה מענה לדברי המן הרואה את היהודים כעם מפוזר ומפורד, ולכן אנו מרבים את הקשר והדביקות בין אדם לחברו.

מלשון הרמב"ם, הקושר את סעודת פורים ומשלוח מנות באותה הלכה, נראה שהוא הבין כשיטת תרומת הדשן:

כי צד חובת סעודה זו שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו, ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות. וכן חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר או שני מיני תבשיל או שני מיני אוכלין לחבירו שנאמר "ומשלוח מנות איש לרעהו" שתי מנות לאיש אחד, וכל המרבה לשלוח לריעים משובח, ואם אין לו מחליף עם חברו זה שולח לזה סעודתו וזה שולח לזה סעודתו כדי לקיים ומשלוח מנות איש לרעהו. (הלכות מגילה ב, טו)

מתנות לאביונים

ביסוד מצוות מתנות לאביונים עולה השאלה האם מדובר על הרחבה וקיום של מצוות צדקה, או שמא מדובר על דין ייחודי לפורים. ה"ז כותב שמתנות לעניים חורגים מדיני צדקה הרגילים ויש להם גדר מיוחד הנובע מיום הפורים, ולכן:

חייב כל אדם - כתב מו"ח ז"ל אפילו עני המתפרנס מהצדקה כמו בד' כוסות של פסת, מה שאין כן בשאר צדקה שאינו חייב רק פעם אחד בשנה כדי לקיים מצות צדקה. (או"ח תרצד, א)

הפרי חדש לא קיבל את דברי ה"ז, וסבר שפרטי המצווה זהים לדיני צדקה:

יש מי שכתב שעני המתפרנס מן הצדקה שחייב גם הוא במתנות לאביונים. ואין לזה טעם, אלא מסתברא ודאי דפטירי. (שם)

האם קיים קשר בין חובת מתנות לאביונים למצוות משלוח מנות? מצוות אלו ייחודיות לפורים, אך האם יסודם אחד או טעמיהם שונים? הרמב"ם מביא להלכה את חובת מתנות לאביונים ולאחר מכן הוא כותב עקרון נוסף:

וחייב לחלק לעניים ביום הפורים, אין פחות משני עניים נותן לכל אחד מתנה אחת או מעות או מיני תבשיל או מיני אוכלין שנאמר ומתנות לאביונים שתי מתנות לשני עניים...

מוטב לאדם להרבות במתנות אביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות לרעיו, שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האמללים האלו דומה לשכינה שנאמר "להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים". (ב, טז-יז)

הרמב"ם משווה בין מצוות מתנות לאביונים ובין סעודת פורים ומשלוח מנות. מדוע הוא משווה בין מצוות שונות? נראה שהרמב"ם הבין שקיים קשר בין מצוות אלו ולכן הוא מייצר מדרג וקדימות בקיומן. הרמב"ם לא משווה בין מתנות לאביונים ומקרא מגילה, אלא דווקא למצוות משלוח מנות וסעודת החג. נראה שהרמב"ם הבין שיסוד מצוות אלו דומה, ולכן שייך לדבר על קדימות ביניהן.¹

משלוח מנות פעמיים בשבוע?

השרידי אשר שאל מדוע לא מברכים על מצוות משלוח מנות, ולאור שאלה זו בחן את משמעות המצווה:

בפורים זה הרהרתי בקושית האחרונים: למה אין מברכין על משלוח מנות, לפי טעם הרשב"א שאין מברכין על הצדקה שמא לא יקבל, והרי גבי משלוח מנות יוצאין אף אם אינו מקבל, כמו שכתב הרמ"א או"ח סי' תרצ"ה סע' ד' (והפר"ח חולק עליו). ובאמת נראה שאין כוונת הרשב"א דאיכא למיחש שמא לא יקבל ותהא ברכתו לבטלה, דמה יאמר למי שנותן לעני המבקש נדבה? אלא כוונתו, שאין מברכין על מצוה שאינה תלויה בעושה המצוה לבדו אלא גם באחר. ואפשר שמטעם זה אין מברכין על נתינת תרומה לכהן, אף שגם הנתינה היא מצוה כמו הפרשה שעליה מברכין. (א, סא)

השרידי אש עונה על שאלה זו לאור שני הטעמים שראינו למצוות מתן משלוח מנות ובדומה ליסודות של מצוות מתנות לאביונים. אם הטעם קשור לצד של צרכי סעודה, הרי שמטרת המצווה היא כעין צדקה. להבנה זו נראה שיש ליישם את הטעמים שהובאו לכך שלא מברכים על מתן צדקה גם למצוות משלוח מנות. ברם, אם מבינים שיש יסוד שונה בפורים והמצווה קשורה להוספת אהבה ואחוזה אז יש לבחון הסבר אחר:

ועוד נ"ל, שמשלוח מנות היא להרבות שלום ואהבה וריעות, כמו שכתב החת"ס באו"ח סי' קצ"ו, והנה אף שבכל המצות גדול המצווה ועושה ומברכין וציונו - במשלוח מנות טוב שיתן מרצונו החפשי, מתוך רגש של אהבה לאחיו העברי, ואם הוא נותן רק עפ"י צווי הוא מפחית מידת האהבה. וכן הדין בצדקה, שאם הוא נותן מתוך רחמנות או מתוך אהבת ישראל טוב יותר ממי שנותן מתוך צווי וכפיה. וראה מה שכתב הרמב"ם בשמונה פרקיו על מחלוקת הפילוסופים אם טוב יותר לעשות עפ"י צווי או עפ"י רצון פנימי והכרעת הרמב"ם בזה. ואפשר שמשום כך אין מברכין על כיבוד אב ואם.

1. החזון איש (קנה, א) רואה במשלוח מנות ובמתנות לאביונים מצווה אחת שאין לחלק ביניהן.

ובזה נ"ל לפשוט ספקם של האחרונים אם כופין על משלוח מנות כמו שכופין על הצדקה, שמשלוח מנות ע"י כפיה אינה כלום, ושאיני צדקה, דהתם העני מבקש לחם להשביע רעבונו.

ועוד נ"ל לחדש, שמשלוח מנות היא באמת מצוה תמידית בכל השנה, ורק בפורים נצטוינו לקיים בפועל מצוה זו כדי שנזכור בכל השנה, כדרך שאנו קורים פ' זכור, כדי שנזכור כל השנה. וידוע מה שכתב באו"ז, שמצוה שהיא תמידית ואין לה הפסק אין מברכין עליה.

השרידי אש רואה במצווה משלוח מנות מצוה המוטלת על האדם במשך כל השנה להרבות אהבה ואחווה בתוך עם ישראל. אנו מצווים לעזור תמיד לזולת ולהאיר לו פנים ולשלוח לו עוגה, ובפורים יש ציווי ספציפי לקיים את המצווה הכללית.

מצוות שמחה ויום טוב

השרידי אש הסביר שמצוות משלוח מנות היא תמידית לכל השנה, והייחוד בפורים נוגע לציווי המיוחד לקיים את המצווה הכללית ביום זה. מצווה נוספת הקיימת בפורים היא סעודת פורים הכוללת משתה ושמחה. הרמב"ם (ב, טו) כותב שיש לאכול סעודה עם בשר ויין, ועולה השאלה מה היחס בין סעודת פורים ובין חובת הסעודה בשאר המועדים?

האחרונים נחלקו האם יש חובה לאכול בשר בסעודת פורים, ודנו ביחס שבין סעודת פורים ובין חיוב סעודה במועדים שמקורם בתורה². כאשר אנו מעיינים בפסוקים נראה שהיה נסיון לקבוע את פורים כיום טוב:

על-כן ה'יהודים הפְּרָזִים, הַיִּשְׁבִּים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת עָשִׂים אֶת יוֹם אַרְבַּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר, שְׂמֵחָה וּמְשֻׁתָּה יוֹם טוֹב; וּמְשַׁלַּח מְנוֹת, אִישׁ לְרֵעֵהוּ. וַיִּכְתֹּב מֶרְדֳּכָי, אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה; וַיִּשְׁלַח סִפְרִים אֶל כָּל הַיְּהוּדִים, אֲשֶׁר בְּכָל-מְדִינֹת הַמְּלָךְ אַחֲשֵׁרוֹשׁ הַקְּרוּבִים, וְהַרְחוֹקִים. לְקַיֵּם, עֲלֵיהֶם לְהִיּוֹת עֹשִׂים אֶת יוֹם אַרְבַּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר, וְאֶת יוֹם-חֲמִשָּׁה עָשָׂר בּוֹ: בְּכָל שָׁנָה, וְשָׁנָה. בְּיָמֵים, אֲשֶׁר נָחוּ בָהֶם הַיְּהוּדִים מֵאֲבִיבֵיהֶם, וְהַחֲדָשׁ אֲשֶׁר נִהפָּךְ לָהֶם מֵיָגוֹן לְשִׂמְחָה, וּמֵאֲבֵל לְיוֹם טוֹב; לַעֲשׂוֹת אוֹתָם, יְמֵי מְשֻׁתָּה וּשְׂמֵחָה, וּמְשַׁלַּח מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ, וּמִתְּנוֹת לְאֲבִינָיִם. וְקִבְּל, הַיְּהוּדִים, אֶת אֲשֶׁר הַחֲלוּ, לַעֲשׂוֹת; וְאֶת אֲשֶׁר כָּתַב מֶרְדֳּכָי, אֲלֵיהֶם... (ט, יט-כג)

בשלב ראשון מופיע שיום פורים נקבע כיום טוב הכולל משתה ושמחה. אך לאחר מכן באגרות שמרדכי שלח מופיע שיש לקיים את ימי הפורים כימי משתה ושמחה ומשלוח מנות אך המילים יום טוב אינן מופיעות. נראה כי בשלב ראשון רצו לתקן את יום פורים שיהיה

2. ראו עמק ברכה, פורים דף קכו; מועדים וזמנים, פורים, סימן קצ; חזון עובדיה, פורים מדיני מצוות שמחת יום הפורים, סעיף א והערה ג; שו"ת יחוה דעת ו, לג.

יום טוב הכולל משתה ושמחה וחייב מתן משלוח מנות, ובשלב שני נותרו המצוות אך יום פורים לא נקבע כיום טוב כמו מועדי התורה.

למרות השינוי שלכאורה עולה מהפסוקים, נראה שמהות היום לא השתנתה. שלושת המצוות - משלוח מנות, מתנות לאביונים וסעודה, הם הביטוי של מצוות השמחה כפי שמוגדרת במועדים. כאשר הרמב"ם מסביר מהי השמחה שצריכה ללוות אותנו בימים טובים הוא כותב:

שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר "ושמחת בחגך" וגו'... כיצד הקטנים... והנשים... והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין, וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האמללים, אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כריסו, ועל אלו נאמר "זבחיהם כלחם אונים להם כל אוכליו יטמאו כי לחמם לנפשם", ושמחה כזו קלון היא להם שנאמר "וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם". (הלכות שביתת יום טוב ו, יז-יח)

מצוות השמחה באה לידי ביטוי בסעודה ובדאגה למי שאינו יכול לחגוג את המועד. שילוב של מצוות משתה וסעודה יחד עם משלוח מנות ומתנות לאביונים נוגע בדיוק בנקודה זו. מצוות אלו מרבות אהבה ואחווה ודואגות לכך שכולם יוכלו לחגוג את המועד בשמחה. כפי שהשרידי אש הדגיש, פעולות חשובות אלו נעשות בפורים לא כמצווה שיש עליה ברכה, אלא מרצונו של כל אדם.

במצוות משלוח מנות אנו משתפים את האחר ובכך מאפשרים לו לחגוג את חג הפורים, משמחים אותו ומרבים אהבה ואחווה. בנתינת מתנות לאביונים אנחנו מקיימים מצוות צדקה, אך דבר זה נעשה דווקא בפורים כחלק משמחת היום וההבנה שהשמחה היא משותפת ותלויה בכלל הציבור. כאשר נחמיה רצה לעודד את העם בראש השנה וקרא להם לשמוח בחג, הוא מתאר כיצד ניתן לעשות זאת:

וַיֹּאמֶר לָהֶם לָכוּ אֲכָלוּ מִשְׁמָנִים וּשְׁתוּ מִמִּתְקִים, וְשַׁלְחוּ מְנוֹת לְאַיִן יָכוֹן לוֹ כִּי קְדוֹשׁ הַיּוֹם, לְאֲדָנֶינּוּ; וְאֵל תַּעֲצְבוּ, כִּי חֻדְוֹת ה' הֵיא מְעַזְכֶם. וְהַלּוֹים מְחַשִּׁים לְכָל הָעָם, לֵאמֹר הַסּוּ כִּי הַיּוֹם, קְדוֹשׁ; וְאֵל תַּעֲצְבוּ וַיִּלְכוּ כָּל הָעָם לְאֲכֹל וּלְשִׁתּוֹת, וּלְשַׁלַּח מְנוֹת, וְלַעֲשׂוֹת, שְׂמִיחָה גְדוֹלָה: כִּי הִבִּינוּ בְּדַבְרֵים, אֲשֶׁר הוֹדִיעוּ לָהֶם. (נחמיה ח, יא-יב)

השמחה קשורה במהותה למשלוח מנות לחברים, לאכילת סעודה טובה ולדאגה לגר ליתום ולאלמנה. כאשר מרדכי וחברי הסנהדרין מתקנים את חג פורים כיום של מועד, הם קובעים בו את היסודות הקשורים למצוות השמחה בימים טובים.

מצוות חג פורים הן מצוות אנושיות של דאגה לזולת, דבר היוצר שמחה של כלל היהודים ומרבה אהבה ואחווה. פורים הוא חג שיסודו מדרבנן, ולכן אין איסור מלאכה ובעזרת מצוות

אלו נוצרת משמעות מיוחדת ליום שהוא כמועד. חז"ל קבעו את התוכן של יום טוב כמצוות היום, כך שגם בלי איסור מלאכה ניתן לקיים את מהות המועד.

פורים כמהות יום טוב

נראה שיסודות אלו נכונים ומשמעותיים כלפי חג פורים. גזירת השמד במגילה נובעת מראיית היהודים עם המפורד ומפוזר בין העמים. הדרך לגאולה נובעת מלקיחת אחריות של אסתר וראיית הערבות כבסיס לזהות האישית. בחג פורים יש נגיעה בתוכן ובמהות ללא הקליפה וההיבטים החיצוניים. ניתן להגיע למהות של המועד גם ללא איסור מלאכה והגדרת היום בצורה פורמלית כיום טוב. המהות דומה, ויסוד היום קשור למצוות שמחה הבאה לידי ביטוי באחוה וערבות לזולת. פורים מייצר קשר בריא בין אדם לחברו, בדומה לאחריות והערבות שהפגינו מרדכי ואסתר.³

המתח בין החיובים הפורמליים ובין המהות נמצא בהיבטים מגוונים בחג פורים. במגילה אנו לומדים על משמעות ה'דת', כאשר דווח כי היהודים לא שומרים את 'דתי המלך'. מצד שני מכתב אשר נחתם בטבעת המלך לא ניתן להשיב, וגם אם הציווי הפורמלי הוא חסר תוכן וכבר אינו רלוונטי והציבור אינו מקשיב לו לא ניתן להחזירו. גם המלך אינו יכול לבטל את דת המלך שאינה רלוונטית יותר. פורים רומז לנו לא להתייחס לצדדים החיצוניים אלא לראות את העיקר בפנימיות ובמי שמניע את אירועי העולם. ביום זה אנו מבדילים בין התחפושת ובין הצד הפנימי של האדם.⁵

חג פורים אינו יום טוב במובן הפורמלי, אך מצוות החג מייצרות תוכן ומהות של קיום שמחת המועד. חג הפורים חורג מגבולות הפורמליות ומייצר תוכן של פנימיות ללא הגדרים החיצוניים שלעיתים מאפיינים את ה'דת'. מטרת היום היא ליצור שמחה אמיתית, דאגה לזולת תוך כדי הגדלת האהבה והאחוה גם ללא הגדרת היום כמקרא קודש.

אחרית דבר

זכה חג פורים למצוות רבות שחכמים תיקנו ליום זה, כאשר במוקד עומדת קריאת המגילה ובנוסף מצוות משלוח מנות, מתנות לאביונים ומשתה הקשורות זו לזו. הפוסקים עסקו

3. על היחס שבין הקיום ההלכתי הפורמלי ובין התוכן המהותי ראו בספרי 'מסיני ועד ימינו' פרק 1.1.

4. מקורה של המילה 'דתי' הוא מפרסית, ומובנה בשפת המקור - חוק. גם במגילה המשמעות הפשוטה של המילה אינו תיאולוגי אלא חוק.

5. נושא זה של היחס שבין הדת ומשמעותה, ובין הפנים והחוץ עומד בבסיס המגילה והחג. בנושא זה ראו במאמרו של פרופ' דוד הנשקה- 'מגילת אסתר- תחפושת ספרותית', בתוך קובץ מאמרים 'הדסה היא אסתר', עמודים 93-106. כמו כן ראו במאמרי הראייה עמוד 153; פחד יצחק, פורים עניין לד; במאמרו של הרב איתמר אלדר- פורים חג הגלות באתר בית המדרש הוירטואלי ובספר 'באר מרים, פורים', עמודים 193-194.

במשמעות מצווה אלו, בחנו את הקשר ביניהן וחקרו האם מדובר על מצוות ייחודיות ליום זה או שמא מדובר על הרחבה למצוות השייכות בכל השנה כולה (כדוגמת מצוות צדקה).

נראה כי מצוות אלו שייכות לכל השנה אך מקבלות ייחוד ביום זה. האחוה שבמצוות אלו יוצרת אופי מיוחד למועד זה. ראיית הזולת והדאגה אליו רלוונטיים בכל השנה, וחז"ל ציוו אותנו באופן מיוחד בחג הפורים להרבות בהיבט זה שהיה חסר בימי אסתר ומרדכי.

ימי המועד שניתנו לנו בתורה נקראים מקראי קודש, ובאים לידי ביטוי באיסורי מלאכה ומצוות שמחה. חז"ל תקנו שני מועדים, אשר אינם מקראי קודש אלא 'רק' מכילים מצוות שנועדו לפרסומי ניסא. ברם, מעבר למצוות אלו (קריאת מגילה והדלקת נרות) חכמים נתנו אופי מיוחד ליום אשר מקביל למשמעותו מהתורה רק ללא איסור מלאכה. בדרך זו מצוות היום יוצרות משמעות של מועד במובנו העמוק והמלא.

פסח
